

แนวทางการพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี Guidelines for developing an agricultural tourism rout in Mueang distric, Uthai Thani province

อัจฉราวรรณ สุขเกิด^{1*}

Ajcharawan Sujkird^{1*}

¹สาขาการจัดการธุรกิจสมัยใหม่ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ในพระบรมราชูปถัมภ์

¹Modern Business Management, Faculty of Management Science, Valaya Alongkorn Rajabhat University under the Royal Patronage

Corresponding author's e-mail: ajcharawan@vru.ac.th^{1}

Received: July 10, 2024

Revised: July 22, 2024

Accepted: August 10, 2024

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษากระบวนการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี และ 2) พัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี การวิจัยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการผสมผสานกับการวิจัยเชิงคุณภาพ ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยกลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยกลุ่มวิสาหกิจ จำนวน 4 กลุ่ม โดยวิธีการคัดเลือกกลุ่มวิสาหกิจที่ดำเนินการด้านเกษตรหรือมีผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร และสมัครใจเข้าร่วมโครงการ และผู้นำชุมชน จำนวน 30 คน ผลการศึกษาพบว่า 1) กระบวนการพัฒนาการส่งเสริมเส้นทางท่องเที่ยว เมืองค์ประกอบครบทั้งด้านทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ สภาพภูมิอากาศ ลักษณะตามธรรมชาติ การคมนาคมเดินทางสะดวกปลอดภัย ระบบสาธารณูปโภคมีความเพียงพอ การประชาสัมพันธ์ได้รับความร่วมมือจากภาครัฐและสถานประกอบการ 2) แนวทางการพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร พบว่า มีความน่าสนใจ และสามารถพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวได้ เนื่องจากมีความพร้อมด้านบุคลากร กายภาพของธรรมชาติ การบริหารจัดการ และด้านการตลาด

คำสำคัญ: การท่องเที่ยว, เส้นทางท่องเที่ยว, การท่องเที่ยวเชิงเกษตร

Abstract

The objectives of this research were 1) to study the process of developing agricultural tourism routes in Mueang District, Uthai Thani Province, and 2) to develop an agricultural tourism route in Mueang District, Uthai Thani Province. It was action research combined with qualitative research that involved the community in the research process. The sample group consisted of 4 enterprise groups by selecting enterprise groups that operated in agriculture or had agricultural products with voluntarily participated in the project, and 30 community leaders. The results of the study found that 1) the process of developing to promote tourism routes was composed of natural tourist attractions, along with a climate and unique natural characteristics, transportation and safe, adequate utilities, and public relations, collaboration with both government and private sectors. 2) Guidelines for developing agricultural tourism route was interesting and could be developed as tourism route due to the readiness of personnel, physical nature, management, and marketing.

Keywords: travel, travel route, agricultural tourism

ความสำคัญของปัญหาการวิจัย

ประเทศไทยเป็นประเทศที่อยู่ในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำการเกษตรในหลาย ๆ รูปแบบมีความอุดมสมบูรณ์ จึงทำให้การเกษตรกลายเป็นอุตสาหกรรมหลักของประเทศมาเป็นระยะเวลานาน แต่ในปัจจุบันเกิดความผันผวนทางเศรษฐกิจและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป ทำให้พื้นที่เกษตรกรรมหลาย ๆ แห่งได้ถูกพัฒนาให้สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้ การท่องเที่ยวเชิงเกษตร (agritourism) เป็นทางเลือกในการพักผ่อนหย่อนใจ สามารถให้ความรู้และความเพลิดเพลินของกิจกรรมที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจและได้รับความนิยม ในปัจจุบันมีการนำเสนอแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรมากขึ้น เพื่อแสวงหาประสบการณ์ธรรมชาติและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น โครงการสาธิตการเกษตรแบบพอเพียง สวนเกษตรเรียนรู้ การผลิตอาหาร การอนุรักษ์ดินเพื่อเกษตรกรรม การปลูกผักแบบเกษตรอินทรีย์ ทำให้สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามาท่องเที่ยวและได้ร่วมเรียนรู้วิถีการเกษตร สร้างจิตสำนึกในการดูแลทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้สูญไป ถือว่าการท่องเที่ยวได้รับความนิยมและกระจายรายได้สู่ท้องถิ่นหรือชุมชนได้อย่างแท้จริง (เจษฎา นกน้อย, 2559)

เป้าหมายของการพัฒนาของจังหวัดอุทัยธานี ต้องการเพิ่มพื้นที่เกษตรปลอดภัย ผลผลิตการเกษตร เกษตรแปรรูปมีคุณภาพปลอดภัยและมีมูลค่าเพิ่มขึ้น การสร้างรายได้จากการท่องเที่ยว การจำหน่ายผลิตภัณฑ์ ให้มีมูลค่าเพิ่มขึ้น การมีรายได้จากการท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น และการยกระดับโครงสร้างการคมนาคมขนส่งให้ได้มาตรฐาน โครงสร้างเศรษฐกิจจังหวัดอุทัยธานี ปี 2563 ขึ้นอยู่กับภาคนอกเกษตร ร้อยละ 66.80 และภาคเกษตรร้อยละ 33.19 โดยสาขาการผลิตที่มีบทบาทสำคัญต่อเศรษฐกิจของจังหวัดอุทัยธานีประกอบด้วย สาขาเกษตรกรรม ร้อยละ 33.19 สาขาอุตสาหกรรมร้อยละ 13.96 (สำนักงานจังหวัดอุทัยธานี, 2566)

จังหวัดอุทัยธานีมีความโดดเด่นด้านการท่องเที่ยวเชิงธรรมชาติ วิถีชุมชน วัฒนธรรม สุขภาพ และการเกษตร เช่น เส้นทางจักรยานให้นักท่องเที่ยวเก็บเกี่ยวประสบการณ์ในการท่องเที่ยว เกษตรปลอดภัย การท่องเที่ยวเชิงเกษตรพืชเมืองหนาว เป็นต้น ด้านการปศุสัตว์ และการประมง มีการเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิด เนื่องจากสภาพพื้นที่เหมาะสม เช่น โค กระบือ มีตลาดนัดโคกระบือขนาดใหญ่ที่มีชื่อเสียงนอกจากนี้ มีการเลี้ยง ไก่ เลี้ยงปลากระชังในลำน้ำสะแกกรัง โดยเฉพาะปลาแรดที่มีรสชาติดี รวมทั้งกุ้งขาว และจระเข้ เป็นต้น โดยภาคการเกษตร ถือว่ามีความสำคัญกับจังหวัดอุทัยธานี โดยเฉพาะพืชเศรษฐกิจหลักที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวนาปี ข้าวนาปรัง อ้อยโรงงาน

มันสำปะหลัง ยางพารา ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และสับปะรดโรงงาน โดยการดำเนินงานการภาคการเกษตร ของจังหวัดอุทัยธานี เพื่อการจัดการใช้ประโยชน์ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด เพิ่มประสิทธิภาพการผลิต การลดต้นทุนการผลิต การจัดการแปรรูป และการเพิ่มมูลค่า สินค้าเกษตรด้านพืช เป็นต้น (สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดอุทัยธานี, 2566)

ปัจจุบันมีแนวคิดที่เน้นการท่องเที่ยวแบบหาประสบการณ์ใหม่เพื่อเป็นการท่องเที่ยวการเรียนรู้จากแหล่งท่องเที่ยว โดยเฉพาะการท่องเที่ยวเชิงเกษตร (Maraphot & Sombon, 2016) ความสำคัญของการพัฒนาพื้นที่ให้เป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตรในพื้นที่อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี โดยมีการพัฒนาพื้นที่ร่วมกับกลุ่มวิสาหกิจและหน่วยงานภาครัฐ เพื่อพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวโดยชุมชน เน้นการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติและลงมือทำให้นักท่องเที่ยวเห็นความสำคัญของการเกษตรและเรียนรู้วัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อนำไปสู่การสร้างรายได้จากการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร และผลิตภัณฑ์ชุมชน สามารถสร้างทุนมนุษย์ สืบสาน อนุรักษ์ และฟื้นฟูท้องถิ่นต่อไป (วงศ์ระวิทย์ น้อมนำทรัพย์, 2565)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี
2. เพื่อพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

การทบทวนวรรณกรรม

1. ความหมายการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

การท่องเที่ยวเชิงเกษตร เป็นการท่องเที่ยวที่ให้นักท่องเที่ยวได้เรียนรู้วิถีธรรมชาติ วัฒนธรรม ประเพณี ศึกษาเรียนรู้ประสบการณ์เรื่องการเกษตร ทั้งนี้ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการด้วยตนเอง เพื่อให้การบริหารจัดการเกิดความยั่งยืน ซึ่งจะเป็นการเพิ่มรายได้และยกระดับคุณภาพชีวิตให้เกษตรกร (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2562) นอกจากนี้เป็นการเดินทางท่องเที่ยวไปยังพื้นที่ชุมชนเกษตรกรรม วนเกษตร สวนเกษตร สวนสมุนไพร และสัตว์น้ำต่าง ๆ เพื่อชื่นชมความสวยงาม ความรู้ในกิจกรรมต่าง ๆ (อนัญญา ปาอนันต์, 2560) เป็นการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่เน้นการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของชุมชน ผู้ซึ่งได้รับประโยชน์และรายได้อย่างยุติธรรมจากการท่องเที่ยว และไม่ส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม เป็นการสร้างความภาคภูมิใจในชุมชน และเกิดการรักษาและพัฒนาสมบัติของชุมชน (ธรรมจักร เล็กบรรจง, 2562) การท่องเที่ยวโดยชุมชนเป็นการท่องเที่ยวที่มีกระบวนการ และมีแนวทางการจัดการที่มุ่งเน้นให้ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วม โดยยังคงรักษาคูณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรมในท้องถิ่น ตลอดจนวิถีชีวิตของคนในชุมชน ตลอดจนคนในชุมชนมีโอกาสนในการบริหารจัดการ และพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้สามารถพัฒนาการท่องเที่ยว โดยชุมชนสามารถสร้างรายได้เสริมให้แก่คนในชุมชน ก่อให้เกิดการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม

2. รูปแบบการท่องเที่ยวเชิงเกษตร

รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงเกษตร โดยการประเมินจากสภาพแหล่งท่องเที่ยวและตลาดการท่องเที่ยวสามารถกำหนดรูปแบบ โดยพิจารณาที่ตั้งแหล่งเกษตรและโอกาสการตลาดเป็นรูปแบบการพัฒนา แบ่งออกได้ 4 ประเภท (ลิลลาลี ศิริวิไลเลิศอนันต์, 2556) ดังนี้ 1) แหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรในแหล่งท่องเที่ยวหลัก จะตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมทางด้านการตลาด สามารถเดินทางไปท่องเที่ยวได้สะดวก ซึ่งแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่เหมาะสมกับแนวทางการพัฒนารูปแบบนี้คือ ประเภทตลาดเกษตรกร 2) แหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรในพื้นที่เกษตรและแหล่งเกษตร เป็นกลุ่มนักท่องเที่ยวประเภทต้องการทัศนศึกษาหรือศึกษาวัฒนธรรมของแหล่งการเกษตรที่นักท่องเที่ยว

สนใจ เพื่อการขยายผลผลิตทางการเกษตร และวิถีชีวิต ซึ่งจะสามารถพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรที่มีความสมบูรณ์ 3) แหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรในโครงข่ายการท่องเที่ยว สามารถพัฒนาจัดเป็นจุดท่องเที่ยวเพื่อสร้างชื่อเสียงในการเดินทางมาท่องเที่ยว โดยจัดอยู่ในโปรแกรมการเดินทางท่องเที่ยว ดังนั้นการท่องเที่ยวเชิงเกษตรจึงเป็นทางเลือกหนึ่งของเกษตรกรในการประกอบอาชีพ และสร้างรายได้ให้ชุมชนในท้องถิ่น การท่องเที่ยวเชิงเกษตรเป็นการรวมกิจกรรมด้านการท่องเที่ยวผสมผสานกับ การเกษตร ที่เรียกว่า “การท่องเที่ยวควบคู่ความรู้ด้านการเกษตร” (พุทธประภา ประชาโชติ, 2560)

3. องค์ประกอบของการท่องเที่ยว

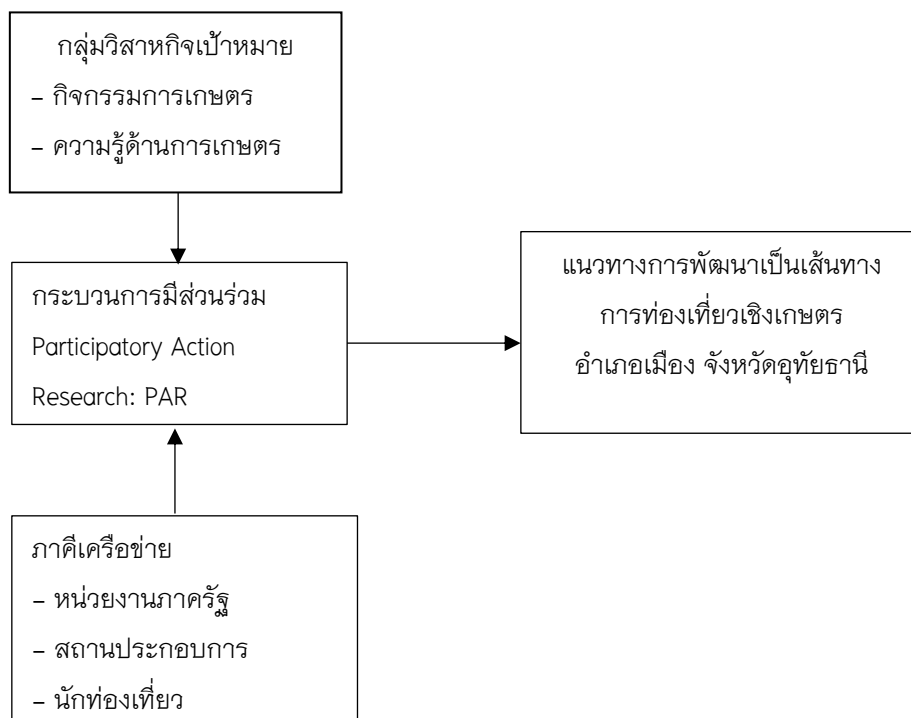
องค์ประกอบของการท่องเที่ยวมี 3 ด้าน ได้แก่ แหล่งท่องเที่ยว บริการการท่องเที่ยว และตลาดการท่องเที่ยว ซึ่งทั้ง 3 ด้านจะมีความสัมพันธ์กัน สอดคล้องกับ Buhdlis (2000) ได้กำหนดองค์ประกอบทางการท่องเที่ยว 6 ประการ หรือ 6A's ดังนี้ 1) แหล่งท่องเที่ยว เช่น แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ 2) การเข้าถึง คือ ระบบการคมนาคม สถานีขนส่งสาธารณะ 3) สิ่งอำนวยความสะดวก คือ ที่พัก และการบริการนำท่องเที่ยว 4) การให้บริการของแหล่งท่องเที่ยว 5) กิจกรรม เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นขณะที่นักท่องเที่ยวอยู่ในพื้นที่นั้น 6) การให้บริการของแหล่งท่องเที่ยว เช่น ธนาคาร โรงพยาบาล เป็นต้น รัฐนันท์ พงศ์วิริทธิ์ธร และคณะ (2562) อธิบายปัจจัยพื้นฐานสำคัญของการท่องเที่ยวประกอบด้วย 6 ด้าน คือ 1) สิ่งดึงดูดใจ 2) สิ่งอำนวยความสะดวก 3) การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว 4) การรักษาความปลอดภัย 5) การตลาด 6) การบริหารจัดการนักท่องเที่ยว ดังนั้น การศึกษาแนวทางการพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยว ควรประกอบไปด้วย องค์ประกอบที่สำคัญหลัก ๆ คือ แหล่งท่องเที่ยว สิ่งอำนวยความสะดวก การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว การตลาด และกิจกรรมการท่องเที่ยว เป็นต้น เพื่อสามารถสร้างความพึงพอใจให้กับนักท่องเที่ยวและสามารถสร้างมูลค่าด้านการท่องเที่ยวได้อย่างยั่งยืน

4. การมีส่วนร่วม

อัจฉริยาพร คันธมาลาเจริญ (2564) ได้อธิบายแนวทางการมีส่วนร่วมของประชาชน มี 3 ด้าน คือ ด้านประชาชน ด้านการมีส่วนร่วม และด้านภาครัฐมีส่วนร่วม Ramos & Fletcher (1982) อธิบายความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนว่า 1) การตัดสินใจของรัฐมาจากประชาชน 2) สามารถเพิ่มความรับผิดชอบในการตรวจสอบ 3) ช่วยสร้างแผนงานต่าง ๆ 4) สามารถเพิ่มความสำเร็จในการปฏิบัติงาน 5) สามารถสนับสนุนหน่วยงานได้สำเร็จ Cohen & Uphoff (1979) สามารถจำแนกการมีส่วนร่วมได้ 4 ระดับ คือ 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในการคิดริเริ่มโครงการต่าง ๆ 2) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ คือ ประชาชนมีส่วนร่วมกับโครงการในด้านการเงิน แรงงาน และมีส่วนร่วมในการบริหารโครงการ 3) ส่วนร่วมในผลประโยชน์ และ 4) มีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่บุคคลกลุ่มหนึ่ง หรือสองกลุ่มขึ้นไปมีอิทธิพลในการจัดทำแผนการ กำหนดนโยบายและการตัดสินใจ การกำหนดให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนาการท่องเที่ยวจะช่วยให้แหล่งท่องเที่ยวได้ประโยชน์ สามารถยกระดับคุณภาพชีวิตและผลตอบแทนจากการท่องเที่ยว และการมีความร่วมมือทุกภาคส่วนจะสามารถสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรการท่องเที่ยวได้อย่างยั่งยืน

กรอบแนวคิดของการวิจัย

แนวทางการพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี จะต้องมีการวิเคราะห์สภาพภูมิประเทศ สภาพประกอบ และการท่องเที่ยว ร่วมกันกำหนดเส้นทางท่องเที่ยว โดยกำหนดเส้นทางไปที่กลุ่มวิสาหกิจ เป้าหมายในการทำกิจกรรมทางการเกษตรและให้ความรู้ด้านเกษตร ทั้งหมดในการกำหนดแนวทางการพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดของการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยที่ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการผสมผสานกับการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มวิสาหกิจสวนเกษตรชัยทวีโชค, วิสาหกิจบ้านลูกแซ่มป์, วิสาหกิจไม้กวาดบ้านตานาด และกลุ่มวิสาหกิจชุมชนน้ำพริกบ้านเนินม่วง จำนวน 4 กลุ่ม โดยวิธีการคัดเลือกกลุ่มวิสาหกิจที่ดำเนินการด้านเกษตรหรือมีผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรและสมัครใจเข้าร่วมโครงการ และผู้นำชุมชน ประกอบด้วย กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหรือตัวแทน จำนวน 10 คน ผู้นำกลุ่มอาชีพหรือตัวแทน จำนวน 10 คน ผู้นำกลุ่มวิสาหกิจ หรือตัวแทน จำนวน 10 คน รวมทั้งสิ้น 30 คน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง คือ วิธีการสัมภาษณ์ที่ประกอบด้วยคำถาม คำถามอย่างเป็นระบบ ร่วมกับการสนทนากลุ่ม (focus groups) การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (participant observation) และการบันทึกข้อมูล การสัมภาษณ์

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูล ประกอบด้วยข้อมูลปฐมภูมิ (primary data) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม การเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึก (in-depth interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมีโครงสร้าง (semi-structured interview) ข้อมูลทุติยภูมิ (secondary data)) เป็นการศึกษาค้นคว้าและเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ จากหนังสือ วารสาร เอกสารทางราชการ บทความงานวิจัย วิทยานิพนธ์ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล

รูปแบบการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ทำการวิเคราะห์เนื้อหาจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูล แล้วนำข้อมูลที่ได้มาทำการเรียบเรียงเชิงพรรณนา เพื่อใช้เป็นแนวทางการพัฒนาเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

- 1) อธิบายแนวทางการพัฒนาเป็นเส้นทางการท่องเที่ยว
- 2) อธิบายความคิดเห็นและความต้องการมีส่วนร่วมของกลุ่มวิสาหกิจและผู้เกี่ยวข้องในการพัฒนาเป็นเส้นทางการท่องเที่ยว
- 3) นำผลการศึกษามาวิเคราะห์โดยเน้นให้กลุ่มวิสาหกิจและชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ใช้การวิเคราะห์เชิงพรรณนา (explanatory analysis)
- 4) นำข้อมูลที่ได้มาสรุปข้อมูล โดยการเชื่อมโยงและบทสรุปเดียวกัน ความคิดเห็นแนวทางการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

ผลการวิจัย

1. ผลการศึกษากระบวนการพัฒนาเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี พบว่ามีกระบวนการพัฒนาการส่งเสริมเส้นทางการท่องเที่ยว ดังนี้

1.1 การพัฒนาศักยภาพกลุ่มวิสาหกิจทั้ง 4 กลุ่ม พัฒนาคความรู้ด้านการเกษตร การบริหารจัดการกลุ่ม โดยกลุ่มวิสาหกิจสวนเกษตรชัยทวีโชค กำหนดกิจกรรมการปลูกมะม่วง และกิจกรรมการทำข้าวแปรรูปเกษตรอินทรีย์ กลุ่มวิสาหกิจบ้านลูกแชมป์ กำหนดกิจกรรมการพัฒนาสินค้าเกษตรและผลิตภัณฑ์จากปลาสด นอกจากนี้ มีการเชื่อมโยงกิจกรรมไปที่กลุ่ม วิสาหกิจไม้กวาดบ้านตานาด ที่ทำการผลิตไม้กวาดและทำสวนเกษตรอินทรีย์ เชื่อมเครือข่ายกับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนน้ำพริกบ้านเนินม่วง ที่นำผลผลิตทางการเกษตรผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร (ข้าว ผัก ปลา) ของกลุ่มเครือข่ายวิสาหกิจ

1.2 ทำการพัฒนากลุ่มด้านพื้นที่ให้สามารถรองรับนักท่องเที่ยวได้ โดยกำหนดการเริ่มกิจกรรมที่กลุ่มวิสาหกิจสวนเกษตรชัยทวีโชคเป็นจุดเริ่มต้นเส้นทาง สลับกับกลุ่มวิสาหกิจบ้านลูกแชมป์ และนำผลผลิตกลุ่มอื่นมาวางจำหน่ายผลิตภัณฑ์

1.3 ส่งเสริมทักษะการบริการ กลุ่มวิสาหกิจที่ประกอบการท่องเที่ยวสามารถบริหารจัดการ การร้านอาหารท่องเที่ยวเชิงเกษตรได้

1.4 พัฒนากลุ่มวิสาหกิจให้เชื่อมโยงท่องเที่ยวเชิงเกษตรกับกลุ่มวิสาหกิจอื่น เพื่อเพิ่มความหลากหลาย โดยกลุ่มวิสาหกิจสามารถนำผลผลิตที่แปรรูปมาวางจำหน่าย ณ จุดที่จัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิงเกษตร เพื่อสามารถกระจายรายได้ไปสู่กลุ่มวิสาหกิจและชุมชนใกล้เคียง

1.5 ส่งเสริมกลุ่มวิสาหกิจ ในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และร่วมกันวางแผนการพัฒนาประชาสัมพันธ์ให้เป็นจุดท่องเที่ยว โดยใช้สื่อประชาสัมพันธ์ที่หลากหลาย

2. ผลจากการพัฒนาเป็นเส้นทางการท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี พบว่า

กลุ่มวิสาหกิจที่เข้าร่วมกิจกรรมการท่องเที่ยวมีการให้บริการเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร สามารถรองรับนักท่องเที่ยว เพื่อตอบสนองความต้องการและมีการให้บริการในด้าน การเดินทางสะดวก ปลอดภัย สามารถเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยวได้ตลอดทั้งปี จากกลุ่มวิสาหกิจเชิงเครือข่ายไปสถานประกอบการด้านที่พัก โรงแรม และร้านอาหาร เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้รับความสะดวกสบาย ตลอดจนมีการนำผู้รู้ มัคคุเทศก์ และปราชญ์ท้องถิ่น

ในการนำชม และเข้าถึงองค์ความรู้ทั้งทางด้านเกษตรและวัฒนธรรมท้องถิ่นเชื่อมเข้าด้วยกัน

กลุ่มวิสาหกิจที่เข้าร่วมโครงการมีการทำแผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร โดยกำหนดเป็นกลยุทธ์

1. แผนพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว สร้างจุดเด่นให้กับแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร คือ สร้างความเข้มแข็งให้กับกลุ่ม เพิ่มทักษะการบริการและการบริหารจัดการ สร้างกิจกรรมในการท่องเที่ยว และปรับปรุงภูมิทัศน์

2. แผนพัฒนาเครือข่าย สร้างเครือข่ายการท่องเที่ยว โดยเชิญชวนกลุ่มวิสาหกิจอื่นนำสินค้ามาวางจำหน่าย เพื่อให้นักท่องเที่ยวได้เลือกซื้อสินค้า ทั้งสินค้าจากเกษตรและการแปรรูปจากเกษตร เพื่อสร้างทางเลือกให้กับนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้น และสามารถสร้างรายได้ให้กลุ่มและชุมชน

3. แผนพัฒนาการตลาด ส่งเสริมการตลาด กลุ่มวิสาหกิจมีเครือข่ายจากภาครัฐ ผู้นำชุมชน และสถานประกอบการ เพื่อสร้างการรับรู้ให้กับนักท่องเที่ยว ประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่าง ๆ ภาครัฐส่งเสริมพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ได้รับการรับรองมาตรฐาน และเปิดกิจกรรมจัดงานตามเทศกาลต่าง ๆ นี้

จากการสัมภาษณ์เชิงลึกสำหรับกลุ่มวิสาหกิจ กลุ่มผู้ประกอบการ และหน่วยงานภาครัฐ ผู้วิจัยขอสรุปข้อมูลด้านองค์ประกอบการท่องเที่ยวในอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี ได้ดังนี้

ตาราง 1 สรุปองค์ประกอบการท่องเที่ยวในอำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี

องค์ประกอบการท่องเที่ยว	กลุ่มวิสาหกิจ	ผู้ประกอบการ	หน่วยงานภาครัฐ
สิ่งดึงดูดใจ			
แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติที่น่าสนใจ	✓	×	✓
วิถีชีวิต	✓	✓	✓
วัฒนธรรมประเพณี	✓	✓	✓
สิ่งอำนวยความสะดวก			
ที่จอดรถสะดวกเพียงพอ	✓	✓	✓
สิ่งอำนวยความสะดวก	✓	✓	✓
ข้อมูลข่าวสาร	✓	✓	✓
ห้องน้ำเพียงพอ สะอาด	✓	✓	✓
การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว			
ความปลอดภัย	✓	✓	✓
รถบริการ	×	✓	×
ป้ายบอกเส้นทาง		×	
ที่พัก			
ราคาที่พัก	✓	✓	✓
จำนวนที่พัก	✓	✓	✓
ความสะดวกที่พัก	✓	✓	✓
กิจกรรมการท่องเที่ยว			
มีกิจกรรมหลากหลาย	✓	✓	✓
มีความตื่นเต้น	✓	×	
เป็นแหล่งท่องเที่ยวหลากหลาย	✓	✓	✓

จากตาราง 1 การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี จากการสัมภาษณ์พบว่า นักท่องเที่ยวนอกจากต้องการศึกษาธรรมชาติแล้ว ยังต้องการศึกษาความเป็นเอกลักษณ์และความงดงามของวัฒนธรรมควบคู่กัน และกลุ่มวิสาหกิจมีความพร้อมที่จะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว จะเห็นได้ว่ากลุ่มวิสาหกิจมีแผนและกลยุทธ์รองรับ ตลอดจนมีความร่วมมือทั้งภาครัฐและผู้ประกอบการ และสรุปองค์ประกอบให้ทราบว่ากลุ่มวิสาหกิจ ผู้ประกอบการ และหน่วยงานภาครัฐ ต้องมีการประสานความร่วมมือกัน เพื่อให้เส้นทางท่องเที่ยวน่าดึงดูดและมีศักยภาพในการท่องเที่ยว

สรุปผลการวิเคราะห์กิจกรรมของเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร สามารถท่องเที่ยวได้ทั้ง 4 กลุ่ม เชื่อมกันหรือสามารถท่องเที่ยวเฉพาะกลุ่มได้ ขึ้นอยู่กับนักท่องเที่ยวสนใจกิจกรรมใดมากเป็นพิเศษ ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 กิจกรรมการท่องเที่ยวของกลุ่มวิสาหกิจ

การอภิปรายผล

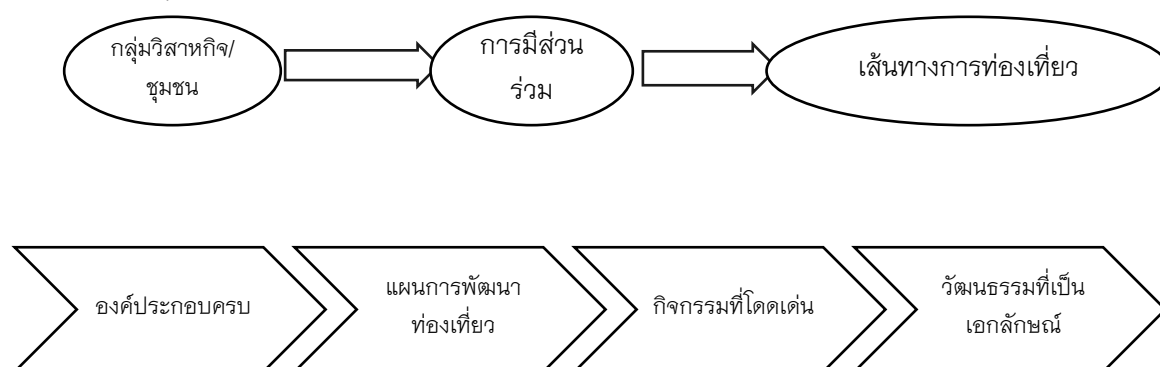
1. การศึกษากระบวนการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี พบว่ามีกระบวนการพัฒนาการส่งเสริมเส้นทางท่องเที่ยวทั้งด้านทรัพยากรแหล่งท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ สภาพภูมิอากาศ ลักษณะตามธรรมชาติ เช่น สวน ท้องนา แหล่งน้ำ เป็นต้น ซึ่งอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับแหล่งท่องเที่ยวหลัก การคมนาคมเดินทางสะดวกปลอดภัย ระบบสาธารณูปโภคมีความเพียงพอ การประชาสัมพันธ์ได้รับความร่วมมือจากภาครัฐและสถานประกอบการ ส่งผลให้การพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตรมีความน่าสนใจ การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวสามารถอธิบายแนวคิดทฤษฎีเชิงฐานพื้นที่ (พรชัย จิตติวิสุรัตน์ และฐณีรัตน์ถาวร, 2565) อธิบายได้ว่า ระบบพื้นที่ว่างและการสัญจรที่เชื่อมต่อกันเป็นโครงข่ายอย่างมีประสิทธิภาพ ช่วยให้เข้าถึงและเดินทางสัญจรผ่านไปยังบริเวณต่าง ๆ ได้สะดวก สอดคล้องกับทฤษฎีกระบวนการเศรษฐกิจสัญจร (Hillier, 1996) ที่อธิบายว่าอัตราการสัญจรอิสระสูง สามารถดึงดูดกิจกรรมได้มากกว่าอัตราการสัญจรอิสระต่ำ

กิจกรรมทางเศรษฐกิจจะได้ประโยชน์จากการสัญจรผ่านผู้คนและส่งผลกระทบต่อกิจกรรมเศรษฐกิจอื่น ๆ อย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับปวีตร ชมพุททอง และคณะ (2565) ที่ศึกษาองค์ประกอบเชิงสำรวจศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตร ในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พบว่า องค์ประกอบที่สำคัญ มี 4 องค์ประกอบได้แก่ 1) กิจกรรมและสถานที่โดดเด่น 2) สิ่งอำนวยความสะดวก 3) ความสะอาดปลอดภัยของสถานที่พัก และ 4) ความสะดวกในการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว นอกจากนี้การจัดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรสามารถสร้างคุณค่าทางทรัพยากรธรรมชาติ สอดคล้องกับ พระครูใบฎีกาศักดิ์ดินัย เนตรพระ และเอกมงคล เพ็ชรวงษ์ (2566) อธิบายว่า สภาพการณ์ปัจจุบันการจัดการตลาด ส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของกิจการสามารถสร้างคุณค่าทางทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว เชิงเกษตรพัฒนาให้มีระบบเทคโนโลยีและระบบการรักษาความปลอดภัยที่ทันสมัย และมีผลผลิตการเกษตรที่ปลอดภัย สารพิษฝากไว้บริการ

2. การพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี พบว่า กลุ่มวิสาหกิจ มีจุดเด่นของแหล่งท่องเที่ยว มีความเข้มแข็งของกลุ่มวิสาหกิจ ชุมชน มีเอกลักษณ์ที่ชัดเจน และยังมีการสร้าง เครือข่ายการมีส่วนร่วมของชุมชนและหน่วยงานภาครัฐ สถานประกอบการ และมีการสร้างค่านิยมการท่องเที่ยว เชิงเกษตร พัฒนาลิขสิทธิ์ให้เป็นของฝาก จากการศึกษาพบว่า สามารถพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวได้ มีความ พร้อมด้านบุคลากร กายภาพของธรรมชาติ การบริหารจัดการ และด้านการตลาด สอดคล้องกับรัมภาภัก ฤกษ์วีระวัฒนา และสุจิตรา รีมดูลิต (2567) พบว่า ศักยภาพในการรองรับนักท่องเที่ยวมีความพร้อมสำหรับ การพัฒนาให้เป็นเส้นทางท่องเที่ยวสีเขียวเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว การปรับภูมิทัศน์ เพิ่มกิจกรรมการท่องเที่ยว ที่หลากหลาย รวมถึงการพัฒนาลิขสิทธิ์เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการจัดการการท่องเที่ยว สอดคล้องกับภูวดล บัวบางพลู (2561) อธิบายแนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืน พบว่า องค์ประกอบการท่องเที่ยว คือ สิ่งดึงดูดใจการท่องเที่ยว เป็นแหล่งที่มีเสน่ห์เฉพาะตัว เส้นทางธรรมชาติที่น่าสนใจหลายเส้นทาง สิ่งอำนวยความสะดวก เช่น ป้ายบอกทาง จุดสังเกตชัดเจน เป็นปัจจัยสำคัญที่นักท่องเที่ยวใช้ประกอบการตัดสินใจ

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาแนวทางการพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงเกษตร อำเภอเมือง จังหวัดอุทัยธานี เริ่มจาก การรวมตัวของกลุ่มวิสาหกิจที่ต้องการดำเนินกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร แต่การเป็นเส้นทางท่องเที่ยว ต้องประกอบด้วยองค์ประกอบ แผนการท่องเที่ยว กิจกรรมที่โดดเด่น จนสามารถสร้างวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ ของพื้นที่ ทุกกระบวนการ และองค์ประกอบของพื้นที่ต้องมีส่วนร่วมทุกกลุ่มจึงจะสามารถกำหนดเป็นแนวทางการ ท่องเที่ยวได้ สรุปเป็นภาพที่ 3 ได้ดังนี้

ภาพที่ 3 กระบวนการพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวของกลุ่มวิสาหกิจ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ควรมีการแต่งตั้งคณะทำงานระดับชุมชน เพื่อชี้แจงและทำความเข้าใจ ในการมอบหมายหน้าที่ เพื่อสร้างความร่วมมือกับชุมชนท้องถิ่นให้เกิดความเข้มแข็งเพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับชุมชนในพื้นที่

1.2 เนื่องจากกลุ่มมีการกำหนดความรับผิดชอบร่วมกัน แต่ต้องให้ความสำคัญอย่างต่อเนื่องในการดูแลนักท่องเที่ยวเพื่อความปลอดภัย และสร้างภาพลักษณ์ที่ดีให้กับชุมชน

1.3 ควรให้มีการรณรงค์ร่วมกันสร้างทัศนคติที่ดีให้กับนักท่องเที่ยวเชิงเกษตร เพื่อสร้างจิตสำนึกในการดูแลรักษาธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ตลอดไป

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยในครั้งต่อไป

ควรมีการติดตามประเมินผลนักท่องเที่ยวอย่างต่อเนื่อง เพื่อนำมาปรับปรุงกิจกรรมการท่องเที่ยวให้น่าสนใจ และสร้างความประทับใจให้กับนักท่องเที่ยว และกิจกรรมต้องสร้างจิตสำนึกการรักษาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง เพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2562). การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร. กลุ่มส่งเสริมและพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร.
- เจษฎา นกน้อย. (2559). การท่องเที่ยวเชิงเกษตร: แนวคิดและประสบการณ์. วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 36(2), 157-169.
- ธรรมจักร เล็กบรรจง. (2562). การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืน ชุมชนนาหมื่นศรี อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง. รายงานการวิจัย. สงขลา: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลศรีวิชัย.
- ปวีตร ชมพุทอง, ประภัสน วิเศษประภา และชุตีรัตน์ เจริญสุข. (2565). การวิเคราะห์องค์ประกอบเชิงสำรวจศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวที่มีผลต่อความตั้งใจ ท่องเที่ยวเชิงเกษตรในจังหวัดประจวบคีรีขันธ์. วารสารบริหารธุรกิจและสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 5(1), 36-52.
- พรชัย จิตติวสุรัตน์ และรุฬณี รัตนถาวร. (2565). การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเกษตรด้วยกระบวนการวิเคราะห์เชิงสัญญาณพื้นที่ผ่านโครงข่ายการสัญจรในชุมชนริมคลองมหาสวัสดิ์จังหวัดนครปฐม. วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 22(3), 49-80.
- พระครูใบฎีกาศักดิ์ดิษฐ์ เนตรพระ และเอกมงคล เพ็ชรวงษ์. (2566). แนวทางการจัดการตลาดส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ จังหวัดสุพรรณบุรี. วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์, 8(6), 250-260.
- พุทธประภา ประชาชาติ. (2560). การพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อการท่องเที่ยวเชิงเกษตรอย่างยั่งยืนกรณีศึกษา: เขตพื้นที่พิเศษเพื่อการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนจังหวัดเลย. วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต สาขาวิชาศิลปการออกแบบ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ภูวดล บัวบางพลู. (2561). แนวทางการจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศอย่างยั่งยืน อุทยานแห่งชาติเขาคิชฌกูฏ จังหวัดจันทบุรี. วารสารวิจัยรำไพพรรณี. 12(2), 91-101.

- รัมภาภัค ฤกษ์วีระวัฒนา และสุจิตรา ริมตุลิต. (2567). แนวทางการพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวสีเขียวหมู่บ้านวังใหญ่ ตำบลหนองกุงทับม้า อำเภอวังสามหมอ จังหวัดอุดรธานี. *วารสารการบริการและการท่องเที่ยวไทย*, 19(1), 19–29.
- รัฐนันท์ พงศ์วิริทธิ์ธร, กัญญกัญจน์ ไชเออร์ส, สาลินี ชัยวัฒนพร, ภาณุภูมิ ภัควิภาส และสุธิมนต์ ทรงศิริโรจน์. (2562). การศึกษาแนวทางการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวตามทัศนคติของนักท่องเที่ยวชาวไทยเพื่อความยั่งยืนภายใต้โครงการเพิ่มปริมาณน้ำในอ่างเก็บน้ำเขื่อนแม่กวงอุดมธารา จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารวิชาการสถาบันเทคโนโลยีแห่งสุวรรณภูมิ*, 5(2), 386–399.
- ลิลลาลี ศิริวิไลเลิศอนันต์. (2556). แนวทางการพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงเกษตรตามกรอบมาตรฐานแหล่งท่องเที่ยวเชิงเกษตรของกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา ในเขตตำบลเจริญราษฎร์ อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา. การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยพะเยา.
- วงศ์ระวิทย์ น้อมนำทรัพย์. (2565). การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวโดยชุมชนเชิงสร้างสรรค์บนฐานภูมิปัญญาช่างศิลปจังหวัดนครปฐม. *วารสารศิลปศาสตร์ราชชมงคลสุวรรณภูมิ*, 4(3), 443–456.
- สำนักงานจังหวัดอุทัยธานี. (2566). *แผนพัฒนาจังหวัดอุทัยธานี พ.ศ. 2566–2570*. สำนักงานจังหวัดอุทัยธานี จังหวัดอุทัยธานี.
- สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดอุทัยธานี. (2566). *แผนยุทธศาสตร์ด้านสาธารณสุขจังหวัดอุทัยธานี ปีงบประมาณ พ.ศ. 2566–2570*. จังหวัดอุทัยธานี.
- อัจนรียาพร คันธมาลาเจริญ. (2564). การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวในแนวทางท่องเที่ยว 4.0 กรณีศึกษาพื้นที่ตำบลกุดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่. วิทยานิพนธ์การวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนผังเมืองและสภาพแวดล้อม มหาวิทยาลัยแม่โจ้.
- อนัญญา ปาอนันต์. (2560). *การส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงเกษตร จังหวัดระยอง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการการท่องเที่ยว มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์.
- Buhalis, D. (2000). Marketing the Competitive Destination of the Future. *Tourism Management*, 21(1), 97–116.
- Cohen, J. M. & Uphoff, N.T. (1979). *Rural Development Participation: Concept and Measures for Project Design Implementation and Evaluation*. Rural Development Committee Center for International Studies Cornell University.
- Hillier, B. (1996). Cities as movement economies. *Urban Design International*, 1, 41–60.
- Maraphot, K., & Somboon, T. (2016). The Development of Agro-tourism Learning Route: A Case Study of Tumbon Khlongkhuean, Chachoengsao Province. *Journal of Thai Hospitality & Tourism*, 11(2), 23–36.
- Ramos L. A. A & L.B. Fletcher, L. B. (1982). *Planning for Rural Development with Popular Participation*. Iowa: Department of Economic, Iowa state University.